

MITROPOLIA OLTENIEI

REVISTA

ARHIEPISCOPIEI CRAIOVEI,
ARHIEPISCOPIEI RÂMNICULUI,
EPISCOPIEI SEVERINULUI ȘI STREHAIEI,
EPISCOPIEI SLATINEI ȘI ROMANAȚILOR
ȘI
A FACULTĂȚII DE TEOLOGIE - CRAIOVA

ANUL LXXII (861-864), NR. 9-12, SEPTEMBRIE-DECEMBRIE, 2020

EDITURA MITROPOLIA OLTENIEI
CRAIOVA
ISSN 1013-4239

Socrate, Platon și Aristotel – „creștini înainte de Hristos”?

Pr. Lect. Univ. Dr. IONIȚĂ APOSTOLACHE¹

Cuvinte cheie: *Socrate, Platon, Aristotel, filosofie, apologetică, Logos, virtute, dogmă*

Keywords: *Socrates, Plato, Aristotle, philosophy, apologetic, Logos, virtue, dogma*

Cu mult timp înainte ca Dumnezeu să „plinească vremea”,² lumea păgână se găsea într-o permanentă căutare a Adevărului. Înțelepții neamurilor erau preocupați de cosmos, de firea înconjurătoare a lucrurilor și chiar de începuturile existenței și constituția firii omenești. Pe toate acestea au încercat să le definească în idei care, puse laolaltă, s-au identificat cu numele de „*filosofie*” (din gr. *φιλοσοφία* - „*iubire de înțelepciune*”). Aceste idei au generat la rândul lor „marile întrebări” despre ceea ce este în existență și dincolo de ea, cum ar fi de pildă: „Ce face un lucru să fie corect sau greșit moral?”; „Cum poți fi sigur că lumea di jur este reală, și nu virtuală?”; „Ești tu propriul tău creier? Avem oare un suflet?”; „De ce există ceva?”; „Există sau nu Dumnezeu?”; „Cum ar trebui să mă comport?”; „Ce este real și ce nu?”; „Cum știm ceea ce știm?” etc. De foarte multe ori, ca să răspundă la aceste întrebări, filosofia se suprapune cu religia. Diferențele dintre ele sunt sensibile și totodată convergente: „în timp ce credința și revelația sunt elementele fundamentale ale religiei, filosofia pune accentul pe rațiune – pe folosirea inteligenței pentru a descoperi răspunsurile”.³

Din punct de vedere tehnic, expresia de „filosofie antică” cuprinde „prima etapă a gândirii occidentale”. Primele forme ale ei se conturează în vechea Eladă, începând din secolul al VII-lea î.Hr, până în secolul al VII-lea d.Hr. Este vorba de o perioadă amplă, influențată de numeroase fluctuații și schimbări „istorice, politice și culturale care au influențat decisiv modul de a

¹ Universitatea din Craiova, Facultatea de Teologie Ortodoxă.

² Cf. Gal. 3, 24.

³ *Filosofie în 30 de secunde. Cele mai provocatoare și mai captivante idei filosofice, fiecare explicată într-o jumătate de minut*, coordonator BARRY LOEWER, Prefață Stephen Law, Autori: Julian Baggini, Kati Balog, James Garvey, Barry Lower, Jeremy Stangroom, Ed. Litera, București, 2017, p. 4. Înțelegem astfel că „de peste 2500 de ani, filosofii meditează asupra întrebărilor fundamentale. Totul a început cu marii filosofi greci Socrate, Platon și Aristotel, pentru a continua până în zilele noastre, când cei mai mulți filosofi (deși nu toți) sunt cadre universitare, filosofia s-a dezvoltat ca un fel de convenție” (*Filosofie în 30 de secunde ...*, p. 9).

gândi al primilor filosofi”: în acest arc de timp se schimbă nu numai problemele puse în centrul reflecției și soluțiile propuse, ci și modul în care asemenea probleme sunt abordate”. Specialiștii identifică în acest sens cinci etape de dezvoltare a filosofiei antice: (1) *perioada presocratică* (sec. VII-V î.Hr.) – în care se analizează problema cosmologică, cu studiu asupra universului și a legilor sale; (2) *perioada sofistico-socratică* (a doua jumătate a sec. V î.Hr.) – cu accentuarea problematicilor antropologice; (3) *perioada filosofiilor platonice și aristotelice* (sec. IV) – bazată pe preocupările metafizice și ontologice a celor „doi giganți” ai filosofiei antice, Platon și Aristotel; (4) *perioada elenistică* (sec. IV î.Hr. – II d.Hr.) – influențată de situația politică a declinului polisurilor grecești, înflorind astfel numeroase direcții filosofice izolate, precum cea epicureică și stoică; (5) *perioada neoplatonistă* (sec. II-III d.Hr.) – conturând dialogul dintre tradiția antică a filosofiei grecești și tradiția creștină, cu reluarea unor teme metafizice populare la vechii filosofi, Socrate, Platon și Aristotel.⁴

Având în vedere dialogul filosofiei antice cu teologia, cele mai importante confluente se regăsesc în moștenirea platonice și aristotelică. Aceste două etape importante în istoria gândirii universale au reușit să depășească cu mult vechile precepte panteiste și să tindă cu adevărat spre transcendența divină. Promovarea valorilor existențiale perene a adus filosofia în lucrarea mărturisitoare a Bisericii Primare, „pregătind lumea antică pentru venirea lui Hristos”. Dimensiunea revelatorie a gândirii lui Socrate, Platon și Aristotel a fost valorificată ulterior de apologeți ca argument în „afirmarea transcendenței absolute a lui Dumnezeu față de creație”. Mai mult, ei „au cultivat în rândul contemporanilor gustul valorilor eterne, pentru bine, adevăr și frumos, pregătind astfel terenul pentru răspândirea Evangheliei lui Hristos, ca sinteză a valorilor supreme și în primul rând a iubirii. Dacă există până astăzi continente mai puțin receptive la valorile creștine, aceasta se datorează în bună măsură absenței unor filosofi care să ridice mintea omului la înălțimea valorilor ideale. Filosofia antică a făcut parte din planul lui Dumnezeu pentru «plinirea vremii» în vederea întrupării Fiului lui Dumnezeu. Dacă Vechiul Testament poate fi considerat, după cuvântul Sfântului Apostol Pavel, ca un pedagog către Hristos pentru evrei, tot astfel și filosofia antică a îndeplinit în lumea păgână

⁴ „Este foarte important să ținem minte această primă contextualizare istorică pentru a reconstitui gândirea socratică ... Lucrările despre Socrate care parvin de la cei mai importanți martori direcți, adică de la dramaturgul Aristofan, de la filosoful Platon și de la istoricul Xenofon, se dovedesc complementare din două motive: în primul rând, fiecare dintre cei trei a stabilit o relație diferită cu omul socrate; pe de altă parte, el îi citează pe Socrate ca exponenți ai unor discipline diferite, scoțându-i deci în evidență aceste aspecte distincte” (BEATRICE COLLINA, *Socrate. Maestrul filosofiei și al vieții*, Ed. Litera, București, 2020, p. 16).

aceiași rol de pedagog către Hristos. Ca o dovadă a prețuirii lor, Biserica răsăriteană a așezat chipurile lui Platon, Socrate sau Aristotel în rândul personajelor din tinda locașului de cult”.⁵

I. Socrate – dascălul nescriitor al virtuții

Cunoscut mai cu seamă din însemnările ucenicilor,⁶ *Socrate* a venit pe lume în Atena marelui Pericle, „în cel de al patrulea an al celei de a 77-a Olimpiade (în 456 î.Hr.)”.⁷ Tatăl său era sculptor și se numea Sophroniscos, iar mama sa era moașa Phainarete. A luptat în războiul pelopolesiac, îndeplinind ulterior numeroase funcții politice în Atena. „Poet, muzician, supus inspirației divine, el vede în filosofie muzica cea mai înaltă (Phaidon, 61,a). Moralist, apostol al virtuților, el le încadrează în viață cât și în doctrina sa (în fond nedisociabile). A trăi nu înseamnă oare pentru el a filosofa, și a filosofa nu înseamnă a învăța, a te pregăti să mori (Phaidon, 67,e)?”⁸

Din viața sa cunoaștem că a rămas orfan de tată la 18 ani. Mama sa s-a căsătorit, aducând pe lume pe fratele său vitreg, Patrocle. A frecventat școlile de filosofie din Atena, fiind înrăurit de studiul naturii înconjurătoare. I-a cunoscut pe Anaxagoras, Archelau, Parmenide sau Protagoras, urmându-le o vreme ideile filosofice. Momentul de autodefinire vine atunci când, mergând la Oracolul din Delfi (cca. 430), primește ca îndemn „să se cunoască pe sine însuși” și totodată certificarea de „cel mai înțelept om”. Este confirmat de asemenea că s-a căsătorit cu Xantipa și a avut trei copii. Cu o viața familiară zbuciumată, Socrate se dedică întru totul filosofiei. Ajunge însă să fie acuzat de mai marii cetății că „refuza religia tradițională, introducând divinități noi, și că îi corupea pe tineri”, primind în cele din

⁵ Pr. prof. dr. DUMITRU POPESCU, *Teologie și cultură*, Ed. IBMBOR, București, 1993, p. 80.

⁶ Socotit de unii drept „personaj mitologic”, datorită faptului că nu a lăsat nimic scris, informațiile despre biografia lui Socrate de desprind din trei surse principale: Aristofan, Platon și Xenofon. Primul dintre ei îl menționează în comedia „Norii (cca. 445-388 î.Hr.). Cel de al doilea, Platon, a oferit posterității un adevărat buchet de texte închinat magistrului său, amintind în mod special „Apologia lui Socrate” și „Dialogurile”. Cel de al treilea biograf, Xenofon, este autorul lucrărilor: „Amintiri despre Socrate”, „Apărarea lui Socrate”, „Economicul” și „Banchetul” (BEATRICE COLLINA, *Socrate. Maestrul filosofiei și al vieții*, p. 19-26).

⁷ Despre viața și contextul istoric în care s-a dezvoltat socrate vezi: V. DE MAGALHAES-VILHENA, *Le Probleme de Socrate. Le Socrate historique et Socrate de Platon*, Paris, 1952; A.-J. FESTIGIERE, *Socrate*, Paris, 1934; M. SAUVAGE, *Socrate et la conscience de l'homme*, Paris, 1970.

⁸ ANNE BAUDART, „Platon (428/7-347/6)”, în *Istoria filosofiei*. I. Gândurile fondatoare, coord. JACQUELINE RUSS, traducere de Dan-Cristian Cârțumaru, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 31.

urmă condamnarea la moarte. A trecut în viața de dincolo la anul 399, la vârsta de 70 de ani.⁹

Înțelepciunea lui Socrate se rezuma la faptul că a cunoaște înseamnă de fapt „*a nu ști nimic*”. Filosofia sa este construită astfel prin silogisme și întrebări retorice, constituindu-se oficial ca „metodă socratică” în *Dialogurile* sale. Aceste lucrări, consemnate de ucenicul său Platon, îl descoperim pe Socrate încercând să-și promoveze învățătura, „umblând de colo până colo prin oraș și întrebându-i pe oameni ce cred despre un subiect sau altul”. De pildă, în „*Republica*”, el întreabă pe un oarecare Cephalus: „Ce este dreptatea?”. Interlocutorul său răspunde simplu: „să spui adevărul și să-ți plătești datoriile”. Socrate revine însă cu o nouă întrebare: „dacă împrumuți o sabie de la cineva, e de datoria ta să o dai înapoi, nu-i așa? Dar dacă știi că persoana care își vrea sabia înapoi a devenit un nebul periculos? ... În acest caz, dreptatea cere să nu i se înapoieze cuiva ceva la care are dreptul”. De manieră „quasi negativă” la o primă vedere, perspectiva pe care o propune gândirea lui Socrate este în fapt o autoevaluare riguroasă: „dacă vrei să ajungi la convingeri adevărate, trebuie să le supui pe ale tale unei examinări foarte scrupuloase ... atunci vei descoperi că mare parte din ceea ce gândești este greșit”.¹⁰

Filosofia lui Socrate a avut o confruntare serioasă cu sofistica elenă. Exercițând o puternică influență asupra societății grecești, sofistii antici generau prin supozițiile lor numeroase confuzii și conflicte de înțeles în logica firească a lucrurilor. În contextul dat, prin asimilare, Socrate este în mod greșit asimilat acestui curent filosofic. Lucrurile sunt lămurite însă de ucenicul său, Platon, care așează în scris celebrele sale dialoguri, tocmai pentru „a elibera memoria lui Socrate de acuzele ce-i însoțeau ca o umbră pe ceilalți «sofiști», cărora li se imputau un subiectivism extrem și imoralismul ce decurge în mod necesar din acesta”.¹¹

Maestru al dialogului filosofic, marele Socrate rămâne în memoria posterității grație însemnărilor lui Platon. Imaginea sa de pedagog retoric i-a înrâurit pe tinerii atenieni, care au căutat în el modelul iscoditor al lucrurilor

⁹ „Pentru elevul său Platon, moartea lui Socrate a însemnat un adevărat moment fără întoarcere în viața Atenei. Nu numai o dramă privată, ci și una colectivă fiindcă polisul hotărâse să-l execute chiar pe cetățeanul care mai mult decât toți reprezentase idealurile democrației ateniene. Nu întâmplător Platon (și nu numai el) a încercat să-și compună scrierile a doua zi după întâmplare, făcând din dialogul sacru un adevărat geniu literar” ((BEATRICE COLLINA, *Socrate. Maestrul filosofiei și al vieții*, p. 45).

¹⁰ *Filosofie în 30 de secunde ...*, p. 118.

¹¹ GHEORGHE PAȘCALĂU, „Prefață. Cine este adevăratul discipol al lui Socrate?” la PLATON, *Dialoguri Socratice*, traducere, studii introductive și note de Francisca Băltăceanu, Alexandru Cizek, Petru Creșea, Marta Guțu-Maftei, Gabriel Liiceanu, Simina Noica, Constantin Noica, Manuela Popescu, Dan Slușanschi, selecție și prefață de Gheorghe Pașcălu, Ed. Humanitas, București, 2019, p. 6.

de dincolo de vechile limitări mitologice. Perspectivele sale filosofice înclină de data aceasta spre noua problematică *ontologică*, dorind cu tot dinadinsul să definească „*situarea specifică a omului în cosmos*”. El demonstrează pentru prima oară că „omul se situează într-o altă condiție existențială, superioară animalelor, având în structura sa un element (suflet) care emerge din și aparține universului, definindu-l ca specie. Din această disponibilizare a omului spre universalizare rezultă și interesul său pentru Logos”.¹² Aceste idei, revoluționare pentru epoca sa, îl aduc pe Socrate foarte aproape de învățătura Bisericii Primare. Promovată numai pe cale orală și asimilată repede de ucenici, moștenirea sa filosofică a fost cel mai bine valorificată de Platon în cuprinsul „*Dialogurilor*” sale.¹³

În căutările sale ontologice, Socrate oferă mai întâi o valoroasă definiție a constituție dihotomice a omului, fiind alcătuit din *trup* și *suflet*. După el, sufletul se definește ca „o entitate ontologică primară”, care guvernează trupul și îl ghidează spre descoperirea menirii sale existențiale. Acest lucru este cu puțință prin faptul că sufletul ține de metafizicul în care se reintegrează după moartea trupului. Socrate merge mai departe în această problemă și vede de manieră necesară edificarea existenței omenești „în temeiurile logosului”. Filosofia sa ajunge în acest punct prin promovarea valorilor morale, ridicate metafizic pe „scara virtuților”. Abordarea sa depășește cu mult practicile speculative ale sofiștilor, „potrivnice logosului și legilor morale ale polisului”, definind sufletul ca „unitate ontologică aparținând universului”. În consecință, „deschiderea spre absolut, spre transcendent, prin adevăr, reprezintă drumul instruirii omului în propria lui condiție, de ființă liberă și responsabilă de sine, la nivel individual și comunitar”.¹⁴

Între elementele definatorii pentru ascensiunea filosofiei socratice s-a numărat, așa cum aminteam mai sus, și termenul de „virtute” (gr. – *areté*). Spre deosebire de sofiști, care îi atribuiam o valoare exclusiv exterioară, Socrate susținea că virtutea se definește ca și „calitate exclusiv interioară”.¹⁵ Din acest considerent, Socrate rămâne până la sfârșit resemnat înaintea morții sale, socotind că „*e mai bine să suporti o nedreptate decât să o*

¹² ION TUDOSESCU, *Ființă, esență, existență. Tratat de ontologie I*, Ed. Fundației Române de Măine, București, 2002, p. 64.

¹³ PLATON a reușit efectiv să-l reactiveze pe didascalul său, transpunând celebrele sale discursuri în cuprinsul următoarelor Dialoguri: *Phaidon, Phaidros, Criton, Georgias, Laches, Charmides, Protagoras, Hippias Minor, Euthypheron, Apărarea lui Socrate*.

¹⁴ ION TUDOSESCU, *Ființă, esență, existență. Tratat de ontologie I*, p. 66.

¹⁵ În *Banchetul*, SOCRATE spune: „Aflați că, dacă cineva e frumos, puțin îi pasă de frumusețea lui, ba chiar o disprețuiește într-atât încât nimănui nu i-ar veni să creadă; la fel, puțin îi pasă unuia care e bogat de bogăția lui sau dacă se bucură de onoruri despre care lumea crede că te fac fericit” (*Banchetul* 21d).

comiți”. Acest principiu se regăsește identic în conținutul moralei creștine. Cu toate acestea, au existat sensibile diferențe, luând în calcul faptul că „argumentele care justifică poziția etică a lui Socrate sunt, de fapt, de natură rațională, în vreme ce ale lui Iisus sunt de natură divină”.¹⁶

Întreaga sa viață, marele Socrate a căutat să se descopere în preceptul delphic: „*Cunoaște-te pe tine însuși!*”, transpus mai cu seamă în filosofia sa prin: „Devino ceea ce ești!”. De aici el revendică o dimensiune divină a înțelepciunii, socotind astfel că înțelept nu poți fi decât atunci când ți-ai întors „ochii către ceea ce este divin și luminos”. În virtutea celebrului dicton delphic, filosofia socratică și apoi cea promovată de Platon au încercat să articuleze o moralitate quasi creștină, anume că „omul nu este măsura tuturor lucrurilor”.¹⁷ Toate acestea constituie finalitatea rechizitoriului sentențial, trasând în consecință cele trei capete de acuzare: moral, religios și metafizic. Fără să se dezică niciun moment de convingerile sale, Socrate își acceptă necondiționat sentința și, cu câteva clipe înainte de moarte, își lasă testamentul filosofic în mâna ucenicilor săi și lui Platon. Perfect conștient de ceea ce urma să i se întâmple, Socrater le vorbește ucenicilor despre *nemurirea sufletului și starea lui după moarte*: „Dacă sufletul, fiind curat, părăsește trupul fără a târî după sine nimic din ale acestuia, ca și cum nici nu s-ar fi amestecat cu el de bună voie în timpul vieții, ci l-ar fi ocolit căutând mereu să se reculegă în sine, neîntrerupt stăpânit de această grijă, ceea ce este tocmai obiectul adevăratei filosofii, adică să înveți a muri cu ușurință – oare așa ceva nu este tocmai o pregătire pentru moarte?”¹⁸

Ceea ce îl apropie și mai mult pe Socrate de creștinism este esența morală a filosofiei sale. Spre deosebire de silogismele sofistilor sau de teoriile enkratite, marele gânditor elin vede în **stăpânirea de sine adevărata libertate a omului**. De aici rezultă clar faptul că „sufletul este cel care guvernează corpul, nu invers”. Pentru a ajunge aici omul are mare nevoie să urmeze o cale virtuoaasă, stăpânindu-și propriile impulsuri prin moderație și autocontrol: „Ce diferență este între un om lipsit de stăpânire de sine și un animal sălbatic? Cel care nu discerne binele și încearcă să facă numai ce-i place, prin ce se deosebește de cele mai iraționale sălbăticiuni?” (*Amintiri*, IV, 5, 11). În altă parte, Socrate oferă chiar o definiție a stăpânirii de sine: „E ceea ce se înțelege în mod obișnuit: să fii înțelept și stăpân pe

¹⁶ Beatrice Collina, *Socrate. Maestrul filosofiei și al vieții*, p. 86.

¹⁷ „Acest dicton conține în puține cuvinte lupta socratică și apoi platonice împotriva suficienței și a îngâmfării. Cunoașterea de sine nu risipește tocmai fumul orgoliului (*Phaidros*, 229e)? Pentru Socrate nu există exercițiu mai dificil și care să ceară mai mare asceză și umilință decât luciditatea” (A. BAUDART, „Platon”, în *Istoria filosofiei* I, p. 34).

¹⁸ *Phaidon*, 80, e, în PLATON, *Dialoguri*, traducere de Cezar Papacostea, Ed. IRI, București, 1995, p. 185.

tine, să comanzi plăcerilor și dorințelor care sunt în noi” (*Gorgias*, 491, d-e). Valorificarea acestui dat ontologic se decantează întotdeauna în contextul relațiilor interpersonal, dat fiind faptul că „cine nu știe să-și controleze pasiunile își va pune întotdeauna prietenii pe plan secund, cei care nu sunt în stare să se întrețină singuri (atât economic, cât și emoțional) îi vor considera pe ceilalți doar simpli susținători, într-un mod complet oportunist. Capacitatea de stăpânire de sine și autosuficiența caracterizează omul virtuos, și tocmai omul virtuos este cel mai bun prieten pe care îl putem avea”.¹⁹

Poziția lui Socrate față de religie a rămas una controversată. Dincolo de lămuritoare sale exprimări metafizice, filosoful a fost condamnat pentru faptul că îi „nesocotea pe zeii în care credea cetatea și introducea noi zeități”.²⁰ Ateismul, socotit drept principala sa acuză, își prelungea astfel valoarea punitivă în perioada primelor veacuri creștine, fiind combătut de în primele apologii ale Bisericii. În logica gândirii sale, Socrate vroia să spună cu totul altceva. Negarea zeităților păgâne era pe de o parte un lucru cert în filosofia lui, însă cea dorea cu adevărat să exprime cu privire la divinitate avea o cu totul altă valoare. În fapt, prin poziția sa față de religie, Socrate devine promotorul premiselor monoteiste în antiteză cu pluralitatea sincretistă a panteonului antic. Mai precis, el „afirma că zeii în sine existau, dar numai ca manifestări ale unei divinități transcendente. Aceasta este dovada faptului că, pentru filosof, elementul divin era ceva superior și diferit de zeii mitologiei, ceva ce nu poate fi pe deplin înțeles și nici reprezentat, ceva de care trebuia vorbit la singular. Nu se poate nega că o astfel de perspectivă a putut provoca o tulburare în cel care, până atunci, considerase religia în termeni politeiști și antropomorfi. Nu întâmplător unele interpretări consideră poziția religioasă socratică o anticipare a creștinismului”.²¹

Trebuie știut de asemenea că, prin filosofia sa, Socrate oferă o primă înțelegere precreștină a conceptului de „*logos*”, reușind pună laolaltă principiul divin și etica filosofică pe care o promova. Devine astfel lesne de

¹⁹ BEATRICE COLLINA, *Socrate* p. 96.

²⁰ XENOFON, *Memorabilia*, I, 1, 1.

²¹ „Socrate afirma că zeii în sine existau, dar numai ca manifestări ale unei divinități transcendente. Aceasta este o dovadă a faptului că, pentru filosof, elementul divin era ceva superior și diferit de zeii mitologiei, ceva ce nu putea fi pe deplin înțeles și nici reprezentat, ceva de care trebuia vorbit la singular. Nu se poate nega o astfel de perspectivă pentru a proba măcar o oarecare tulburare în cel care, până atunci, considerase religia în termeni politeiști și antropomorfi. Nu întâmplător unele interpretări consideră poziția religioasă socratică o anticipare a creștinismului” (BEATRICE COLLINA, *Socrate. Maestrul filosofiei și al vieții*, p. 100).

înțeles faptul că „principiile sale filosofie își trag validitatea din *logos*”.²² În virtutea acestui fapt, Socrate vrea să înțelegem că „divinitatea le poartă în general de grijă tuturor oamenilor, dar numai omului virtuos îi poartă o grijă aparte”. În această convingere se justifică în fața judecătorilor săi, înaintea condamnării capitale: „Dar și voi trebuie să aveți bine nădejdi în privința morții, și să vă dați seama de acest adevăr; pentru un om bun nu există nimic rău, nici în viață, nici în moarte, iar *Zeul are grijă de soarta lui*”.²³

Socrate este așadar „*silenul*” filosofiei antice în special și al filosofiei din toate timpurile în general. Sub *mimicele* regăsim ideile lui Platon sau Aristotel, dar și raționalismul pur au filosofilor din secolul al XVIII-lea, începând cu Soren Kierkegaard. Oricum ar fi însă, dincolo de această *mască* a *silenului* socratic străbate întotdeauna „figura profetică a lui Hristos”. „Conștiința socratică” – spune Pierre Hadot – „este, de asemenea, divizată împrăștiată, dar nu prin figura lui Hristos, ci prin figura Înțeleptului, ca normă transcendentă. Dreptatea, după cum am văzut deja, nu se descrie, ci se trăiește. Toate discursurile din lume și-ar vâdi neputința de a exprima profunzimea deciziei omului de a alege să fie just. În orice decizie omenească este precară și fragilă. Alegând să fie just într-un act anume sau într-altul, omul are presentimentul unei existențe care ar putea să fie dreaptă, de o manieră deplină. Aceasta ar fi existența Înțeleptului. Socrate era conștient de faptul că el nu este un înțelept. El este nu un *sophos* (gr.), ci *philosophos* (gr.): nu un înțelept, ci unul care dorește înțelepciunea, tocmai pentru că îi simte lipsa”.²⁴

II. Platon – filosoful Ideilor

Cel mai cunoscut ucenic al marelui Socrate a fost cu certitudine **Platon** (429/427 î.Hr. – 347 î.Hr.). S-a născut în insula grecească Eghina, într-o familie cu ascendențe nobiliare. Venirea sa pe lume se suprapune morții marelui om politic atenian, Pericle (cca. 429 î.Hr.). Tatăl său, Ariston, se socotea printre urmașii ultimului rege grec, Codros, iar mama sa, Perictione, se înrudea cu marele înțelept atenian Solon. Ținând cont de tradiția aristocrată a familiei sale, Aristocles, după adevăratul său nume, ar fi fost cu predilecție îndrumat spre o carieră politică. Pasiunea pentru filosofie vine așadar imprevizibil, scoțându-l de pe previzibilul făgașul politic și îndreptându-l spre cultură și problematizare metafizică. Contextul social și politic în care se dezvoltă ca filosof este legat de disputele dintre cetățile

²² GIOVANNI REALE, *Istoria Filosofiei Antice*, vol. II, *Sofiștii, Socrate și micii socratici*, traducere din limba italiană de Cristian Șoimușan, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2009, p. 189.

²³ PLATON, *Apărarea lui Socrate*, 41 c-d, (în traducerea românească, p. 43).

²⁴ PIERRE HADOT, *Exerciții spirituale și filosofie antică*, traducere din limba franceză de Pr. Constantin Jinga, postfață de ierom. Agapie Corbu, Ed. Sf. Nectarie, 2015, p. 136.

Atena, Sparta și Teba. Este vorba despre o perioadă de decadență a polisului grecesc, Atena fiind marea perdantă în Războiul Peloponesiac. „Pe fundalul acesta de sfâșiere înăuntru și de înfrângere în afară, cu tot cortegiul de răsturnări morale care trebuiau să culmineze prin condamnarea lui Socrate, se înscrie tinerețea lui aristocles. Nu se știe exact când și de către cine i s-a schimbat numele în Platon. Legenda a avut aci curs liber. Pentru că «Platon» înseamnă «cel lat, întins», s-a spus uneori că porecla îi vine de la înfățișarea sa athletică. Alteori, legenda vrea ca porecla să privească numai fruntea cea mare a lui Platon. În sfârșit, până și unele însușiri intelectuale puteau fi în joc, în special bogăția retorică de care avea să dea dovadă filosoful. Fapt este că, potrivit cu toate aceste înțelesuri ale poreclei, Platon, apărea, trupește ori intelectualcește, ca o ființă împlinită”.²⁵

Tinerețea lui Platon este marcată de activitățile uzuale, quasi-prezente în educația tinerilor din vremea sa: sportul, pregătirea fizică, muzica, poezia și bineînțeles, completate desigur cu pregătirea pentru o viitoare carieră politică. Conversia de la cest deziderat familial se declanșează în momentul execuției lui Socrate (399 î.Hr.), când Platon, dezamăgit de valorile politice și democratice, înclină definitiv și ireversibil spre filosofie. Implicat total în dezvinovățirea magistrului său, devine un pericol pentru conducerea polisului, fiind obligat în consecință să-l părăsească. Urmează vreme de câțiva ani un parcurs inițiativ, căutând să învețe de la mari filosofi precum: Euclid, la Megara, filosofii pitagoreici din Cirene, Italia, matematicienii și astronomii din Egipt. Ajunge chiar în Sicilia „pentru a vedea vulcanii, mai ales Erna, loc unde se presupune că s-ar fi omorât Empedocle”. Petrece de asemenea o bună perioadă de timp în Siracuza, unde încearcă să inițieze pe conducătorul cetății, Dionisos cel Bătrân, în tainele filosofiei sale. De vreme ce cu acesta nu a dat rezultate, Platon se îndreaptă spre Dion, cumnatul lui Dionisos, pe care îl vede ca potențial conducător al polisului. În cele din urmă este expulzat din cetate, ajungând din nou în Eghina natală. Se va întoarce însă în Siracuza după moartea lui Dionisos, chemat de prietenul său Dion pentru a-l instrui pe noul conducător, Dionisos cel Tânăr. Rezultatul este din nou nefavorabil și visul de a pune în cetate un „rege-filosof” se încheie dramatic, fiind arestat. Este însă eliberat la intervenția filosofului pitagoreic Archytas. După această întâmplare, Platon se întoarce în Atena, punând bazele celebrei sale Academii filosofice.²⁶

²⁵ Constantin Noica, unul dintre cei mai avizați ermeneuți români ai lui Platon, surprinde foarte bine întregul ansamblu de evenimente istorice care au marcat începuturile gândirii acestuia. În lucrarea sa „Interpretări la Platon”, marele filosof român lămurește în prealabil detaliile biografice, esențiale înțelegerii specificului gândirii platonice (vezi aici: CONSTANTIN NOICA, *Interpretări la Platon*, Ed. Humanitas, București, 2019, p. 29-30).

²⁶ Numele de „academia”, încărcat până astăzi de conotații academice, definea pe vremea lui Platon locul în care își așezare școala: „o zonă de la periferia Atenei, într-un crâng, unde

În contextul istoric al epocii sale, filosofia lui Platon are prin excelență o valoare originală, „constituind axa definitorie cea mai semnificativă a felului de gândire elen”. Prin forma și conținutul ideilor sale, marele filosof antic trasează direcții de gândire și exprimare, valorificate mai târziu de apologeții și Părinții Bisericii. Cele mai importante categorii metafizice ale sale au fost preluate astfel „pentru elaborarea și formularea rațională a marelui mesaj spiritual al credinței creștine”. De aceea, se poate spune că „filosofia lui Platon a fost de departe cea mai influentă și cea mai stimulantă, timp de peste un mileniu”.²⁷ Ideile sale au fost transmise mai departe prin intermediul Academiei platonice, în cadrul căreia au intervenit ulterior două principale direcții de abordare filosofică, concretizate în: *curentul sceptic* – care menținea linia originală a gândirii lui Platon, cu încercarea „de a combate argumentat perspectiva celorlalți fără să te bazezi pe propriile tale concepții” și *platonismul târziu* – studia ideile magistrului în mod sistematic, „fiind predate și transmise de la maestru la discipol”.²⁸

În ceea ce privește specificul gândirii sale filosofice, ermeneuții săi l-au caracterizat printr-o complexitate aproape inegalabilă, de unde și dificultatea înțelegerii sale. Din acest punct de vedere, se poate spune că Platon reprezintă „un amestec amețitor de filosofie și poezie, de știință și artă”. În celebrele sale Dialoguri, poziția sa este aproape ireperabilă: „nu putem spune prin gura cărui participant la dialog vorbește autorul, nici în ce fel vorbește; dacă se exprimă la propriu sau metaforic, dacă glumește sau vorbește serios”. Mai mult, el însuși poartă în sine caracteristicile pe care le condamnă: „vituperează împotriva poezilor și miturilor, dar este el însuși unul dintre poeții care sporește sutele de mituri deja existente. Se plânge de preoți (care umblă amenințând cu iadul, dar care oferă și salvarea pentru o mică atenție – vezi Republica, 364), dar el însuși este un preot, un teolog, un

se afla un sanctuar dedicat unui erou minor, *Academos*”. Programa de studii era de-a dreptul impresionantă: primii zece ani erau dedicați matematicii (socotită de Platon esențială în pregătirea înțelegerii formelor), urmând cinci ani de studiu al filosofiei. Obiectivul Academiei lui Platon era prin urmare acela de formare a „unor filosofi autentici în sensul originar al termenului, adică iubitori de cunoaștere, care să se poată transforma în oameni de stat și demni conducători de polis”. După moartea lui Platon, conducerea Academiei i-a revenit nepotului său, Speusip. Între absolvenții acestei școli și totodată ucenicii apropiați marelui filosof se numără și Aristotel, cel care avea să devină „unul din marile nume ale istoriei gândirii și filosofiei” (E.A. DAL MASCHIO, *Platon. Adevărul este în altă parte*, Ed. Litera, București, 2020, p. 18-19).

²⁷ GIOVANNI REALE, *Istoria Filosofiei Antice*, Vol. III: *Platon și Academia antică*, traducere din limba italiană de Mihai Sârbu, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2009, p. 20.

²⁸ JULIA ANNAS, *Filosofia Antică ...*, p. 17.

predicator, un supermoralist, un Savonarola, care condamnă artele și îndeamnă să aruncăm pe foc toate deșertăciunile”.²⁹

Filosofia platonice oferă creștinismul premisele unei preocupări autentice pentru definirea vieții noastre lăuntrice și de aici a legăturii omului cu Dumnezeu. Platon vorbește în acest sens despre existența și nemurirea sufletului, ca entitate dincolo de experiment și demonstrație. În viziunea sa, **sufletul omenesc** se definește prin: *sentiment, rațiune și voință*, ca grade de expresie ce definesc predispoziția omului spre infinit. În concordanță cu învățătura Bisericii, Platon socotește că sufletul „nu numai a existat înainte de trup, dar va subzista și după el”. Convingerile marelui filosof cu privire la cele mai importante realități antropologice (viață și moarte, suflet și trup) se regăsesc în Dialogurile: „Phaidron” „Phaidon” și parțial în lucrarea „Republica”. Urmând didascalului său, Socrate, Platon ne arată aici că există o ascensiune a omului spre viața spirituală, pe care o identifică cu parcursul „*sinelui individual la suflet*”. Această mișcare spre metafizic se aseamănă despătimirii, despre care amintea mai înaintea Socrate. Constantin Noica explică această desprindere a omului de materialitate, lămurind faptul că pentru Platon „accesul sinelui individual la spirit se capătă prin moartea sinelui ca fiind unul închis. În închiderea lui, sinele individual este trup; în deschiderea lui este suflet. Cine filosofează consimte un fel de a muri – o știe și simțul comun, fără a înțelege condiția în care se așează înțelepciunea, ba chiar batjocorindu-o. Simțul comun nu știe decât o singură formă de moarte, extincțiunea finală. Pentru o conștiință filosofică, extincțiunea poartă asupra oricărei forme de închidere: plăcere obișnuită, cufundare în condiția trupească, consimțire la reprezentările corporale în actul de cunoaștere și de gândire. Există o demență a corpului, spune Socrate, care ne separă și de comuniunea cu alții și de cea cu înțelesurile neîntinate de corp. Idealul condiției filosofice este, atunci, ca disocierea sufletului de trup să fie totală”.³⁰

Afirmând că sufletele existau înainte de naștere și fiind veșnice după moartea trupului, Platon reitiera clasică întrebare a filosofiei antice: „*de unde venim și unde mergem?*”. Răspunsul pe care îl oferă păărăsește însă tiparul abordărilor clasice și se încadrează mai degrabă în contextul argumentației religioase. În acest sens, trebuie să ținem cont de faptul că Platon fusese

²⁹ WILL DURANT, *Povestea Filosofiei. Viețile și ideile celor mai importanți filosofi occidentali*, traducere din limba engleză de Doru Căstăian, Ed. Herald, București, 2019, p. 31-32.

³⁰ CONSTANTIN NOICA, *Interpretări la Platon*, p. 374-375. În altă ordine de idei, ideile lui Platon despre preexistența sufletului, despre eliberarea sinelui individual prin moarte din închisoarea trupului și a plăcerilor trupești vor fi preluate de Origen și de ucenicii săi. Privind această speță, perspectiva Bisericii a fost însă una diferită, respingând categoric preexistența sufletului ca posibilitate a transmigrăției și reîncarnării.

anterior influențat de *orfism* și *pitagoreism*. De aici își alimentează „accentuatul caracter ascetic (repudiere a corpului și a lumii materiale) și credința în reîncarnarea sufletului, paradigmatic exprimată de doctrina pitagoreică a metempsihozei”.³¹ Pe de altă parte, în ceea ce privește valoarea constitutivă a sufletului, Platon a înțeles că partea lăuntrică a omului trebuie să fie *un mare compozit microcosmic*. În sufletul omului se dau permanentele lupte dintre bine și rău, dintre adevăr și minciună, dintre dreptate și nedreptate. În „Phaidreos”, filosoful antic aseamănă sufletul omenesc cu „*un car, din care vizitiul, adică rațiunea, mână doi cai. Unul dintre cai este docil și învață să răspundă la comenzi, însă celălalt este surd și violent și nu poate fi controlat decât prin forță. Într-un pasaj sugestiv, Platon îl descrie pe vizitiul care se străduiește să stăpânească dorința sexuală (reprezentată de calul îndărătnic), depunând eforturi considerabile, întrucât calul amenință să scape de sub control și trebuie ținut în frâu. Acest cal nu învață să se controleze decât prin frică și prin pedeapsă*”.³²

Pledoaria filosofiei antice pentru valorilor supreme de Adevăr, Frumos și Bine este rezumată cel mai bine în celebra lucrare „Republica”. Construită în obișnuitul său stil dialogic, Platon încearcă să arate că „viața fericită înseamnă să fii o persoană bună și virtuoasă – deziderate pe care trebuie să le realizezi singur -, în timp ce bogăția și statutul social sunt irelevante pentru obținerea fericirii”. Realizarea omului pentru o astfel de perspectivă devine posibilă numai înăluntru unei „societăți ideale”. Aici, pe fascinanta sa „Atlantidă”, Platon ridică ideea devotamentului față de bine la extrem: de la paznici ai adevărului metafizic, cu veleități sacerdotale, până la regi-filosofi sau regine-filosoase, toți locuitorii cetății sunt preocupați de înmulțirea virtuții.³³ Ca depozitar avant la lettre al învățăturii creștine, lucrarea vine cu câteva elemente esențiale, complementare viitoarelor abordări apologetice din Biserica Primară. În cadrul acestei abordări, Platon „acordă filosofiei o funcție soteriologică (*sōter* – mântuitoare) și catehetică. Doar ea poate mântui pe individ ca și pe cetățean, ea singură poate păzi Cetatea de *anomia* (absența legilor, a organizării) care o surpă în mod manifest sau latent. De asemenea, pentru că ea este iubitoare de înțelepciune de adevăr, ea singură poate îndulci, dacă nu chiar suprima neliniștea gândirii, care vrea să dezvăluie sensul acolo unde nu se exhibă decât

³¹ E.A. DAL MASCHIO, *Platon. Adevărul este în altă parte*, p. 106.

³² JULIA ANNAS, *Filosofie antică ...*, p. 22.

³³ Fiind înțeleasă și interpretată diferit în decursul istoriei, „Republica” lui Platon își descoperă valoarea filosofică autentică numai în legătură cu următoarele aspecte: 1. contextul în care a fost scrisă; 2. propria înțelegere și interpretare filosofică și intelectuală; 3. stimularea creativă a gândirii în materie de filosofie (JULIA ANNAS, *Filosofie antică ...*, p. 48).

contrariul său; ea poate, de asemenea, să vindece maladia sufletelor, tulburarea spiritului, suferința afectelor”.³⁴

Pentru prima oară în istoria gândirii universale, Platon vorbește despre „o existență ideală”. Prin intermediul „Republicii” sale, el ne ajută să pătrundem în lumea ideilor, o existență metafizică în care „Idea (*Eidos*) este atât o esență (*ousia*), cât și o existență reală (*ontos on*), care rămâne permanent în eternitate identică cu sine”. Aceste este în fapt și sensul acestui dialog pe care Platon nu-l dedică, așa cum cred unii, „unui tip ideal de stat, ci unui *tip ideal de om*”.³⁵ Acest deziderat se completează prin accederea și asumarea interioară a „ideii Binelui”, despre care Platon spune că „este principiul științei și al adevărului”. Și totuși, „oricât de frumoase ar fi aceste două lucruri, știința și adevărul, nu te vei înșela dacă vei spune că ideea Binelui este distinctă de ele și mult mai frumoasă; așa cum, în lumea vizibilului, gândim cu dreptate că lumina și vederea sunt asemănătoare soarelui, la fel dar, ar fi greșit să credem că știința și adevărul sunt ambele asemănătoare Binelui, dar este fals să credem că una sau alta sunt același lucru cu Binele; natura Binelui trebuie să fie privită ca mult mai valoroasă”.³⁶ Tot în „Republica”, în cea de a VII-a Carte, Platon ne pune înaintea celebrul „mit al Peșterii”. Analogia la care ajunge marele filosof printr-o simplă povestire este de-a dreptul fascinantă. Dintr-o lume dominată de umbre și de întuneric, cu o singură perspectivă vizuală, omul pământesc are posibilitatea unei deveniri transcendente. Această ancorare în „lumea inteligibilă” se realizează numai prin urcuș spiritual.³⁷ „Să comparăm lumea pe care ne-o dezvăluie privirea cu șederea în peșteră, iar lumina care o luminează cu soarele” – spune Platon – „Cât despre urcarea în regiunea superioară și contemplarea obiectelor sale, dacă o consideri drept ascensiunea sufletului către locul inteligibil, nu te vei înșela asupra gândirii mele, dacă dorești să o cunoști. Numai Divinitatea poate ști dacă ea este adevărată. În ceea ce mă privește, aceasta este opinia mea: în lumea inteligibilă, ideea Binelui este percepută ultima și cu greutate, dar nu poate fi percepută fără a trage concluzia că ea este cauza a tot ceea ce există drept și frumos în toate lucrurile; că, a dat naștere luminii în lumea vizibilă

³⁴ JACQUELINE RUSS (coord.), *Istoria filosofiei. I. Gândirile fundamentale*, p. 38-39.

³⁵ „Dialogul a fost scris pentru *om*, iar nu pentru omul politic care, potrivit cu mitul platonian al unei reintrupări posibile, și-ar alege într-altă existență să trăiască într-un furnicar sau în buna rânduială a stupului de albine. Departe de a culmina în descrierea statului, dialogul culminează în descrierea a cinci tipuri de oameni: omul suveranității morale și de cunoaștere (numit aici om regal sau aristocratic), omul timocratic, cel oligarhic, omul democratic și cel tiranic” (CONSTANTIN NOICA, *Comentarii la Platon*, p. 412-413).

³⁶ PLATON, *Republica*, Cartea VI, traducere de Dumitru Vanghelis, Ed. Antet Revolution, 2012, p. 210.

³⁷ Ideea „urcușului spiritual” de la Platon, întâlnită de altfel și în alte tradiții orientale, va fi perfectată în teologia „urcușului duhovnicesc” din mistica creștină.

și că este suverana luminii; că, în lumea inteligibilă, tot ea conduce și acordă adevărul și inteligența; trebuie să o vezi pentru a te comporta înțelept în viața privată și în cea publică”.³⁸

În această amalgamare Platon dezvoltă prefigurativ unul dintre cele mai importante argumente hristologice ale Bisericii Primare: *teologia Logosului înomenit*.³⁹ Logosul său are dintru început un rol intermediar din punct de vedere ontologic. Pe această rațiune, marele filosof își centrează teoria duală a diferențelor dintre lumea sensibilă (materială, fizică) și lumea inteligibile (a ideilor, metafizică). Prin intermediul ideilor, Platon se transpune în lumea inteligibilă, instituind limbajul ca intermediar, care denumește sensibilul potrivit inteligibilului. În acest sistem, locul omului este de mijloc, de mediator al lumii ideilor, dinspre immanent spre transcendent. În „*Timaios*”, Logosul este definit ca al „*doilea hypostas, produs prin emanație din prea plinul ființei Unicului*”. De aceea, Logosul sau *Locul originar*, așa cum era privit de vechii greci, își definește o origine atemporală, fiind echivalentul unei divinități universale. El, *Logosul*, poate fi echivalat deopotrivă cu lumea, definind începutul procesului de formare a cosmosului. Tot aici vom regăsi numeroase descrieri despre *logoi spermatikoi*, acele părți de natură materială, germinativă, subiecți ai puterii formative din care se dezvoltă lucrurile, după rațiunea universală. Tot în *Timaios*, Platon vorbește despre „*luna și celelalte cinci astre, numite rătăcitoare, care se nasc din logos-ul divin, pentru a defini numerele timpului și a le asigura astfel permanența*”.⁴⁰ Iată ce spune în continuare: „*Așadar, după părerea mea, mai întâi trebuie să facem următoarea distincție: ce este ființa veșnică, ce nu are devenire, și ce este devenirea veșnică, ce nu are ființă. Ceea ce este veșnic identic cu sine poate fi cuprins de gândire printr-un discurs rațional, iar ceea ce devine și piere, neavând niciodată ființă cu adevărat, este obiectul opiniei și al sensibilității iraționale. În plus, tot ceea ce devine, devine în mod necesar sub acțiunea unei cauze, căci în lipsa unei cauze nu poate avea devenire. Ori de câte ori Demiurgul privește neclintit la ceea ce este identic cu sine și se folosește de un asemenea model în realizarea formei și specificului înfăptuirii sale, el, în felul acesta, desăvârșește totul ca ceva frumos. Când însă Demiurgul*

³⁸ PLATON, *Republica*, Cartea VII, p. 218.

³⁹ „Platon consideră ideile primare atât ca *logos* (temeiuri raționale ale lucrurilor), cât și ca *esențe divine* (sau reprezentări). Filosofii greci anteriori prezentau natura spirituală a temeiului, dar nu-l desemnau ca atare (de exemplu, la Pitagora – numărul, iar la Anexagora – nous-ul). Datorită acestui fapt, ei nu se detașau radical de soluționările materialiste anterioare ale problemei temeiului” (ION TUDOSESCU, *Ființă, esență, existență. Tratat de ontologie I*, p. 71).

⁴⁰ BRICE PARAIN, *Logosul platonician*, traducere de Monica Jităreanu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998, p. 120. Ideea de „*logos germinativ*” sau „*logos spermatikos/seminal*” a fost receptată și îmbisericită prin teologia Sfinților Părinți (vezi mai mult în lucrarea noastră: *Apologetica ortodoxă – mărturisire și apostolat*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2017, p. 78).

privește la ceea ce se află în devenire și se folosește de acest model supus devenirii, el va săvârși totul ca ceva departe de a fi frumos”.⁴¹

La senectute, Platon s-a bucurat de recunoaștere deplină. Avea ucenici peste tot în lume, care îl onorau prin cultivarea continuă a semințelor filosofiei sale. Academia sa era de asemenea era de asemenea înfloritoare. Ținând cont de împrejurări, se poate spune că Platon a știut cu adevărat „cum să îmbătrânească”, adăugând anilor comoara înțelepciunii: „să înveți precum Solon și să predai precum Socrate, să-i ghidezi pe cei tineri și să afli dragostea prietenilor”. A trecut la cele veșnice la vârsta de 80 de ani, invitat la banchetul de nuntă al unui discipol. Acolo, „pe măsură ce orele s-au scurs, bătrânul filosof s-a retras într-un colț și și-a căutat un scaun pe care să se odihnească puțin. Dimineața, când banchetul se sfârșise, mesenii obosiți au vrut să-l trezească. Au descoperit că, în timpul nopții, fără zarvă și cu infinită discreție, filosoful trecuse printr-un pui de somn în somnul cel veșnic. Întreaga Atenă l-a condus la mormânt”.⁴²

III. Aristotel – părintele filosofiei raționale

La numai șaptesprezece ani, **Aristotel** trecea pragul renumitei Academii platonice din Atena. Originar din „barbara” Macedonia, născut în micuțul orașel maritim Stagira (384 î.Hr.), cel ce avea să fie cel părintele „filosofiei raționale”⁴³ a ucenicit lângă marele Platon nu mai puțin de douăzeci de ani. Provenea din faimoasa familie a Asclepyazilor, tatăl său, Nicomah, fiind medicul regelui Amyntas al III-lea, bunicul lui Alexandru Macedon. Mama sa se numea Phaestis, nefiind menționată în mod deosebit de documente. Rămas orfan din adolescență, Aristotel a fost nevoit să se mute din Pella la Atarneos, în Asia Mică, unde a fost crescut de sora sa mai mare, Arimnestei. Cu ajutorul acesteia a reușit să se înscrie la Academia lui Platon, devenind foarte repede „principalul discipol al maestrului”. Legătura dintre ei a rămas până astăzi plină de contraste și controversate, dovedindu-se cu toate acestea indispensabilă în definirea autentică a filosofiei antice. Deși

⁴¹ PLATON, *Timaos*, 28a, traducere de Petru Creția și Cătălin Partenie, în *Opere VII*, Ed. Științifică, București, 1993, p. 142.

⁴² WILL DURANT, *Povestea filosofiei ...*, p. 62.

⁴³ Legat de această caracteristică a filosofiei lui Aristotel, Anne Baudart vorbește despre o întemeiere logică și metalogică în gândirea Stagiritului. Logica sa „nu se reduce la un simplu *organon*, unealtă, instrument al cunoașterii științifice. Ea conduce, pe nesimțite, la metalogică (știință a fundamentelor), la cunoașterea «primelor principii și a primelor cauze», la cauza primă, Formă și Act pure, Primul Motor imobil, Gândirea Gândirii, Substanța fără substrat material, fără devenire, generare sau corupere, pe scurt la Ființă – obiect al teologiei, punctul culminant al filosofiei prime, încoronare a metafizicii” (ANNE BAUDART, „Aristotel (384-322)”, în *Istoria filosofiei. I. Gândurile fondatoare*, coord. Jaqueline Russ, traducere de Dan-Cristian Cărciumaru, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 64).

avea idei diametral opuse, Aristotel și-a cinstit totdeauna magistrul, raportându-se la el „cu mare admirație, deși cu răceală”. După moartea lui Platon, în calitate sa de cel mai apropiat discipol, Aristotel ar fi fost îndreptățit să preia frâiele Academiei. Lucrurile nu s-au petrecut întocmai, căci magistrul și-a numit din timpul vieții pe nepotul său, Speusip. Acesta a fost pentru „stagirit” marele moment al desprinderii de învățător. S-a stabilit mai întâi la Atarneos, ca oaspete al tiranului Hermias. După câteva incursiuni citadine, s-a stabilit la Mytilene, unde a înființat celebrul său „Lyceum”,⁴⁴ ca replică la Academia lui Platon.⁴⁵ Tot aici s-a căsătorit cu Pitia, nepoata regelui Hermias. În biografia sa rămâne însă celebră perioada în care l-a instruit pe Alexandru Macedon (343 î.Hr.). „Nu este clar în ce măsură stagiritul a influențat caracterul lui Alexandru cel Mare, însă știm că prințul era un om de acțiune, cu un interes limitat pentru filosofie. În schimb, nu există dubii că întotdeauna și-a stimat maestrul într-atât încât, de exemplu, i-a îndeplinit lui Aristotel dorința și a poruncit reconstruirea orașului Stagira, a finanțat o bună parte din cercetările lui și i s-a acordat orice fel de sprijin logistic”.⁴⁶

Raportându-ne la imensa operă scrisă a marelui filosof, istoria îi atribuie peste „patru sute de volume”.⁴⁷ Cele mai importante dintre ele s-ar putea cuprinde în următoarele categorii: I. lucrările logice: *Categoriile*, *Topicele*, *Analiticile prime*, *Analiticile secunde*, *Despre interpretare*, *Respingerile sofistice* – toate strânse mai târziu în celebrul său *Organon*; II. lucrările științifice: *Fizica*, *Despre cer*, *Despre generare și corupere*, *Meteorologia*, *Istoria naturală*, *Despre suflet*, *Părțile animalelor*, *Mișcarea animalelor*, *Generarea animalelor*; IV. lucrări estetice: *Retorica și Poetica*; V. lucrări filosofice: *Eticile*, *Politica și Metafizica*. Ținând cont de volumul și numărul acestor lucrări este prea puțin probabil să aparțină integral lui Aristotel. Cu toate acestea, trebuie să ținem cont de un lucru cât se poate de evident: chiar dacă „mâna care le-a scris poate că a fost, în anumite

⁴⁴ Din punct de vedere etimologic, denumirea de „lyceum” era strâns legată de metoda pedagogică prin care Aristotel își pregătea elevii. Lecțiile de filosofie căutau să se desfășoare într-o atmosferă cât mai destinsă, prin meditații și plimbări libere în natură. De aici a rezultat și denumirea de „peripatetică” și întrucât aceste promenade se desfășurau pe terenul din apropierea templului lui Apolo Lyceus (protectorul turmelor împotriva lupilor – lycos), școala lui Aristotel a luat denumirea de „Lyceum”.

⁴⁵ Școala a fost mutată mai apoi în Atena (335 î.Hr.), fiind cunoscută de asemenea și sub numele de „Școală peripatetică”.

⁴⁶ P. RUIZ TRUJILLO, *Aristotel. De la potență la act*, Ed. Litera, București, 2020, p. 29.

⁴⁷ Diogene Laerțiu consemnează în lucrarea sa „Viațile filosofilor” faptul că „Aristotel a scris 445270 de rânduri împărțite în numeroase tratate”. Din întreaga sa operă s-a moștenit până astăzi „doar o cincime”, cu mențiunea că fragmentele rămase „cuprind exemple din aproape toate textele scrise de stagirit” (P. RUIZ TRUJILLO, *Aristotel. De la potență la act*, p. 34-35).

momente, alta decât a lui, dar, cu siguranță, mintea și inima i-au aparținut”.⁴⁸

O importantă contribuție pe care Aristotel o aduce în întâmpinarea apologeticii creștine a fost abordarea „*logică*”⁴⁹ a filosofiei sale. El a introdus astfel argumentația bazată pe silogisme (din gr. *sylogismos* – deducție). Din această perspectivă gândirea sa devine foarte clară, iar mesajul pe are îl transmite capătă dobândește posibilitatea unei imediate identificări. Această metodă se regăsește cu succes în celebrele sale abordări despre *fizic* și *metafizic*. În materie de teleologie, încercând să definească „modul în care există lumea”, filosoful stagirit identifică „patru cauze” fundamentale pentru a explica realitatea văzută: 1. „cauza materială sau materia – alcătuirea fizică a unui lucru, care îi limitează funcțiile și existența”; 2. „cauza formală” – care definește „forma unei ființe vii și starea sa de ființă vie”; 3. „cauza eficientă” – identifică „elementul care inițiază o schimbare” și 4. „cauza finală” – prin care se descoperă „scopul lucrului sau al procesului, care explică funcția acestuia”.⁵⁰

În materie de *etică*, viziunea lui Aristotel este una foarte simplă: „a fi bun înseamnă să ai capacitatea de a face cel mai bun lucru posibil în fiecare situație”. În mod evident filosoful vorbește aici despre arta de a deprinde virtutea, ca „fel de a trăi în concordanță cu natura noastră de animale raționale”.⁵¹ Rațiunea este așadar semnul distinctiv al identificării noastre ca persoană. Mai mult, „esența (sau funcția) unei persoane nu poate fi înțeleasă decât prin aprecierea virtuților sale sau prin abilitățile și talentele pe care le-a cultivat de-a lungul vieții. Un flautist sau sculptor, spune Aristotel, reușește ceea ce își propune doar dacă interpretează la flaut cu măiestrie sau dacă sculptează cu forță. Succesul depinde de împlinirea unei funcții”.⁵² De aici, filosoful consideră că, pentru a ajunge la fericire, omul nu are nevoie în mod indispensabil de resurse materiale, ci necesită o antrenare permanentă în lucrarea atributului rațional. Așa se face că, „apreciind adevărurile

⁴⁸ WILL DURANT, *Povestea Filosofiei ...*, p. 70.

⁴⁹ „*Logica* înseamnă, pur și simplu, arta și metoda gândirii corecte. Este *logos-ul* și metoda oricărei științe, a oricărei discipline sau arte. Nici măcar muzica nu se poate dispersa de ea. Este o știință, pentru că, în linii mari, gândirea corectă poate fi redusă la reguli de raționare pentru cele ale fizicii și geometriei care pot fi predate unei minți neinițiate; este o artă, pentru că practicarea ei oferă gândirii o acuratețe imediată și inconștientă, asemănătoare celei care face ca degetele pianistului să se miște grațios peste clapele pianului. Nimic nu este mai arid și mai important decât logica” (WILL DURANT, *Povestea Filosofiei ...*, p.71).

⁵⁰ JULIA ANNAS, *Filosofia Antică*, p. 103.

⁵¹ *Filosofie în 30 de secunde*, p. 82.

⁵² TOM BUTLER-BOWDON, *Filosofie. Sinteza celor mai importante 50 de cărți despre ființă, adevăr și înțeles*, traducere din limba engleză de Alexandru Bumbaș, Ed. Litera, București, 2019, p. 43.

științifice și filosofice, și asimilându-le propriei cunoașteri, reușim să atingem culmile cele mai înalte ale umanului”.⁵³

În ierarhia criteriizării tripartite a științelor, Aristotel așează **Metafizica** pe primul loc.⁵⁴ Din punct de vedere terminologic, definirea ei a fost dată ulterior de filosofii peripatetici, Aristotel folosind inițial denumirile de „*filosofie primă*” sau „*teologie*”. Din punct de vedere structural, Metafizica lui Aristotel se concentrează pe patru direcții de studiu: 1. „cauzele și principiile prime”; 2. „ființa ca ființă”; 3. „substanța”; 4. „Dumnezeu și substanța supra sensibilă”. Dată fiind importanța ei capitală în definirea filosofiei antice, această disciplină a fost confirmată de Aristotel drept „știință primă în mod absolut, cea mai elevată și mai sublimă”. Acest lucru este legat în primul rând de perspectiva ei transcendențială, de echivalență divină, „*căci ea (metafizica)*” – spune Aristotel – „*este cea mai divină și cea mai vrednică de cinste. Or, numai ea este astfel din două puncte de vedere: întâi, fiindcă este divină știința pe care Dumnezeu ar poseda-o; apoi, deoarece ea s-ar ocupa cu lucruri divine. Dar singură ea întrunește ambele însușiri. Dumnezeu, într-adevăr, pare tuturor a fi o rațiune de a fi și un principiu, pe de altă parte, o atare știință ar poseda-o ori numai Dumnezeu, ori în cea mai mare măsură Dumnezeu*”.⁵⁵

Între numeroase posibilități existențiale evocate de marele filosof ca dimensiuni fizice și metafizice, sunt evidențiate în mod particular zece, ca puncte de referință: „substanța, cantitatea, calitatea, relația, locul, timpul, poziția, averea, acțiunea și pasiunea”.⁵⁶ Prima dintre ele oferă un interes

⁵³ „Aristotel a fost des criticat pentru remarcile sale din *Etica nicomahică*, potrivit cărora elementele de circumstanță precum banii, statutul social și familial, ar fi factori importanți pentru obținerea fericirii. Totuși, faptul că el s-a axat pe trăirea unei vieți cu sens este dovada că nu trebuie să dispunem de toate aceste lucruri pentru a fi mulțumiți și încântași de viață. Dacă simțim că ceea ce facem duce la îndeplinirea funcției noastre supreme, atunci nu avem cum să nu fim fericiți” (Tom Butler-Bowdon, *Filosofie ...*, p. 46).

⁵⁴ După importanța lor, științele sunt împărțite de Aristotel în trei mari ramuri: 1. Științe teoretice – „care caută cunoașterea de dragul ei”; 2. Științe practice – „care caută cunoașterea pentru a ajunge, cu ajutorul ei, la perfecțiunea morală”; 3. Științe pioetice sau productive – „care caută cunoașterea în vederea facerii, adică în vederea producerii unor obiecte anume”. Din prima categorie, în ordinea importanței, fac parte: Metafizica, Fizica, Psihologia și Matematica (GIOVANNI REALE, *Istoria Filosofiei Antice*, vol. IV: „Aristotel și peripateticii”, traducere din limba italiană de Mihai Sârbu, Ed. Galaxia Gutenberg, Tg. Lăpuș, 2010, p. 39).

⁵⁵ ARISTOTEL, *Metafizica*, traducere în limba română de Andrei Cornea, Ed. Humanitas, 2001, p. 54.

⁵⁶ „În general, exemplificând, este substanță de pildă om, cal; cantitate, ceva lung de doi, de trei coți; calitate, ceva alb, ceva gramatical, relație, ceva dublu, jumătate, mai mare, loc în agora, în Liceu; timp, ieri, anul trecut; poziție, este calculat, este așezat; posesiune: este încălțat, este înarmat; acțiune, taie, arde; pătimire, e tăiat, e ars” (ARISTOTEL, *Categorii*,

aparte în legătură cu viitoarea bază terminologică creștină a dogmei hristologice. *Substanța* (gr.: *ousia*; lat.: *substantia*) este pentru Aristotel „ceea ce nu poate fi predicat al unui subiect, dar ceea ce este subiectul însuși”. Mai lămurit, „substanța este realitatea individuală diferențiată, lucrul concret. Ceea ce este real”.⁵⁷ Există și aici o diferențiere: *Substanță primă*, și *substanțe secundă*, în care sunt cuprinse speciile (omul, animalul). „Orice substanță” – spune Aristotel – „are proprietatea că nu este în niciun subiect. Substanța primă, anume, nu este nici într-un subiect, nici nu se enunță despre un subiect. La substanțele secundă se vede bine că nu sunt în niciun subiect: om se enunță, ce e drept, despre un om anumit ca subiect, dar animalul nu este într-un om anumit. Apoi, la cele ce sunt într-un subiect, nimic nu oprește ca numele să se enunțe uneori despre subiect, dar este cu neputință sensul. La substanțele secundă însă, sensul se enunță despre subiect, tot așa ca și numele: sensul omului se va anunța despre un om anumit, și tot așa cel al animalului. Prin urmare, substanța nu se poate socoti între lucrurile care sunt într-un subiect”.⁵⁸

Pe de altă parte, un rol similar în terminologia hristologică a Bisericii primare l-a avut și conceptul aristotelic de „ființă”. Înaintea filosofului stagirit, filosofii eleați, alături de Parmenide, au imprimat un înțeles „univoc” ființei, cumulând totul într-o „singură semnificație”. Așa a apărut „doctrina Ființei-Unu”, care a dus la „imobilizarea Totului”. Aristotel demontează însă această veche teorie, formulând pe baza conceptului de *ființă* „marele principiu al originarei multiplicități a semnificației ființei care constituie baza ontologiei sale”. În consecință, *ființa* lui Aristotel nu mai are „o semnificație univocă, ci plurivocă”.⁵⁹ „Ceea-ce-este trebuie conceput ca posedând multe sensuri, și totuși/aceste sensuri/ se raportează, toate, la o unitate și la o unică natură; nu este, deci, vorba aici despre utilizarea unui simplu nume identic pentru realități fără legătură între ele. De exemplu, conceptul de «sănătos», în întregul său, se raportează la ideea de «sănătate», dar, într-un caz – în sensul că «păstrează sănătatea», într-alt caz - «este semn de sănătate», în altul – în sensul că «e capabil să o primească». Și conceptul de «medical» se raportează la «arta medicală»/cu diferite sensuri/: într-un caz, «medical» se zice pentru motivul că cineva deține arta medicală, într-altul – fiindcă are o natură potrivită cu arta medicală, într-altul – pentru că se referă la o lucrare a artei medicale. În același fel cu acestea vom concepe și alte denumiri. Astfel și ceea-ce-este

IV, 2a, traducere de Traian Brăileanu, revizuirea traducerii, postfață și note de Gh. Vlăduțescu, Ed. Paidea, București, 2006, p. 12).

⁵⁷ P. RUIZ TRUJILLO, *Aristotel. De la potență la act*, p. 69.

⁵⁸ ARISTOTEL, *Categorii*, V, 10-20, p. 15.

⁵⁹ GIOVANNI REALE, *Istoria Filosofiei Antice*, vol. IV, p. 48.

trebuie conceput în mai multe sensuri, însă întregul/sensurilor/ se raportează la un singur principiu”.⁶⁰

În contextul legăturii complementare dintre *substanță* și *ființă* (entitate, subiect), Aristotel combate *teoria ideilor*, dezvoltată anterior în filosofia dascălului său Platon, arătând necesitatea unei abordări rațional-deductive în explicarea realităților fizice și metafizice.⁶¹ În perspectiva ei veșnică, *substanța* aristotelică este cu necesitate „mișcătoare” și „divină”. El ajunge astfel la evocarea conceptului de „*primum mobile immotum*” („prim mișcător nemișcat”), „o ființă necorporală, invizibilă, nespațială, lipsită de pasiuni, sex, neschimbătoare, perfectă și eternă”. Această entitate/ființă este asimilată așadar Zeului, care „*mișcă lumea așa cum obiectul iubirii îl mișcă pe îndrăgostit*”.⁶² În virtutea esenței sale veșnice, „el este cauza finală a naturii, scopul și ținta lucrurilor, forma lumii, principiul vieții, suma proceselor și puterilor sale vitale, motivul intrinsec al creșterii, *enetelehia* dătătoare de energie a întregului. Este energie pură, *Actus Purus* al scolasticilor, activitate *per se*, sau Forța mistică a fizicii moderne și a filosofiei”.⁶³

Iarăși, un aspect foarte important pentru apologetica Bisericii Primare se leagă de viziunea pe care Aristotel o exprimă despre „*logos*”. Întrucât, în primă instanță, *logosul* este asimilat de cele mai multe ori facultății raționale, el spunea astfel că „*toți oamenii au sădită în firea lor dorința de a cunoaște. Dovada acestui lucru stă în plăcerea pe care le-o procură activitatea simțurilor. Ei resimt această plăcere pentru ea însăși, chiar când nu e vorba de urmărirea unui folos și lucru, se adevărește mai ales cu privire la stimul ce se exercită prin ochi. Într-adevăr, noi preferăm acest simț tuturor celorlalte, nu numai când avem în vedere un scop practic, ci chiar fără o asemenea intenție și pricina e că acest simț ne dă puțința mai mult decât oricare altul, să cunoaștem mai bine un lucru, dând totodată la iveală în el multe însușiri deosebitoare*”.⁶⁴ În concepția sa logocentrică, Aristotel dezvoltă o strânsă legătură între *rațiune* și *existență*. Logica sa devine astfel „un *instrument de reunificare ontologică*” dintre ființă și alcătuirea ei, întrucât „*ființa nu se poate exprima printr-un logos interior*

⁶⁰ ARISTOTEL, *Metafizica*, p. 129-130.

⁶¹ „În această perspectivă, el se pronunță critic față de teoria platonice a ideilor, pe care o consideră speculativă și fără niciun suport logic (conducând, prin urmare, la o dublare a realității, fiind în neputință de a explica cum produce lumea ideilor lumea lucrurilor) și consideră că nu pe cale inductiv dialectică se poate ajunge la universal, ci prin abordarea legilor generale de care trebuie să țină cont gândirea. Deci, procedeul pe care trebuie să-l practice știința, inclusiv filosofia primă, în dezvăluirea adevărului, este gândirea deductivă (prin folosirea raționamentelor și silogismelor)” (Ion Tudosescu, *Tratat de ontologie I*, p. 77).

⁶² METAFIZICA, IX, 7.

⁶³ WILL DURANT, *Povestea Filosofiei ...*, p. 83.

⁶⁴ ARISTOTEL, *Metafizica*, Ed. I.R.I., București, 1996, p. 11.

imanent ei".⁶⁵ Acest lucru este exprimat în primele două tratate la „Organon”. Aici Aristotel integrează ideatic logosul în dimensiunea sa „predicativă”.⁶⁶ În felul acesta, *logosul* dobândește valențe ontologice, identificându-se ca „o semnificație precisă a verbului *a fi*”. În virtutea legăturii **logos-entitate/ființă**, Aristotel se raportează la dimensiunea „predicativă a logosului”, folosindu-se iarăși de *ousia*.

Ultima parte a vieții marelui Aristotel a fost marcată de numeroasele tulburări politice și militare, care l-au afectat în mod direct. Relația cu Alexandru Macedon s-a denaturat considerabil, dat fiind faptul că „a protestat față de execuția lui Calisthenes (un nepot de-al său), care refuzase să-l slăvească pe Alexandru ca pe un zeu”. Cu toate acestea, stagiritul a păstrat până la capăt susținerea arătată public împăratului, apărându-l nu de puține ori în fața atenienilor nemulțumiți de reformele sale. Motivația acestui neîntrerupt suport era negreșit una de natură culturală: „unitatea filosofică a unei lumi altminteri haotice și intolerabil de agitate”. În 323, după moartea protectorului său, Aristotel a devenit persona non grata în Atena, hotărând să ia calea exilului. Marele filosof antic nu dorea astfel „să dea Atenei încă o șansă de a păcătui împotriva filosofiei”. Ultimele luni ale vieții sale și le-a petrecut în Chalcis, unde s-a îmbolnăvit incurabil, trecând la cele veșnice în anul 322 î.Hr. În mod nefast, „în același an și la aceeași vârstă (62 de ani), retorul Demostene, cel mai important dintre adversarii lui Alexandru, a băut otravă. În decurs de un an, Grecia și-a pierdut cel mai mare conducător, cel mai mare orator și cel mai mare filosof. Gloria a ceea ce fusese Grecia începea să pălească în timp ce se iveau primele raze ale soarelui roman”.⁶⁷

IV. Filosofia antică de la idee și concept, la certitudine, de la întrebare, la răspuns

Relația dintre teologie și filosofie rămâne unul dintre cele mai interesante capitole ale apologeticii ortodoxe. Începând cu cele mai vechi întrepătrunderi și confluente, și până în zilele noastre, acest dialog a constituit o resursă imensă de terminologii și concepte, cele mai multe îmbisericate în terminologia doctrinară a Bisericii. De departe cei mai importanți promotori ai Adevărului creștin, Socrate, Platon și Aristotel au transferat cele mai valoroase învățături ale culturii clasice către vistieria patristică. Gândirea lor a imprimat totodată teologiei creștine un specific confesional, selectat ulterior cu grijă și folosit apologetic în apărarea Adevărului de credință. Datele platonismul și aristotelismul antic au fost

⁶⁵ BOGDAN BAGHIU, *Scurtă istorie a logosului*, p.60.

⁶⁶ ANNE BAUDART, *Istoria filosofiei*, Ed. Lumen, Iași, 2006, p. 61.

⁶⁷ WILL DURANT, *Povestea filosofiei ...*, p. 104-106.

selectate cu grijă și mai apoi șlefuite de Părinții și apologeții Bisericii, fiind ridicate cu mult peste vechile și nefastele lor porniri panteiste și deiste. Așa se face că, în dinamica lucrării sale selective, „teologia patristică n-a optat pentru un sistem filosofic în favoarea altuia, ci a luat din fiecare sistem elementele care i-au permis să pună în evidență adevărul de credință neschimbat al Bisericii lui Hristos. Pentru a pune în evidență, spre exemplu, distincția dintre chipul lui Dumnezeu din om și asemănarea cu Dumnezeu la care este chemat să se înalțe prin har, credință și fapte bune, teologia patristică a făcut apel la relația aristotelică dintre potență și act. Chipul este asemănarea potențială, iar asemănarea este chipul actualizat. Iar pentru a da expresie aspirației înnăscute a omului către Dumnezeu, spre care năzuiește, ajutat de harul divin, teologia patristică a făcut apel la erosul platonice pe care l-a încreștinat și l-a transformat în element component al procesului de desăvârșire creștină prin asemănarea omului cu Dumnezeu”.⁶⁸

În decursul timpului, sub imperiul vechilor moșteniri și accente filosofice, au teologia Bisericii și-a dezvoltat primele note de specificitate de abordare în cele două tradiții ale sale, răsăriteană și apuseană. Procesul apologetic al cunoașterii lui Dumnezeu s-a fundamentat pe distincția dintre: Ființa, Esența și Lucrările divine. Prin urmare, „distincția revine în și este presupusă de fiecare rând scris din literatura patristică (Grigorie al Nyssei, Vasile cel Mare, Grigorie de Nazianz, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschinul, Grigorie Palama) și constituie diferența specifică a *teologiei ecleziiale*, proprie tradiției creștine răsăritene, față de *metafizica religioasă*, proprie tradiției europene occidentale”.⁶⁹

Compatibilitatea ideilor și conceptelor metafizice, de la filosofia antică la apologetica și teologia patristică a primelor veacuri creștine, reunește așadar o serie întreagă de elemente comune. Între cele identificate în gândirea lui Socrate, Platon și Aristotel și ulterior preluate în teologia Bisericii amintim: problema sufletului și a constituției sale, elementele de etică și morală, problematica logocentrică, elemente de ontologie și cosmologie, aplicabilitatea Proiectului Divin, existența unuia Prim Mișcător universal, categoriile de substanță, „ființă a ființei”, existența unui Unic și Singur Zeu. Cu toate acestea, conceptul filosofic nu s-a dovedit în stare să rezolve de unul singur marile probleme existențiale ale omenirii. A atins cu certitudine un punct de înaltă înțelegere metafizică, de unde a fost nevoie de duhul Evangheliei lui Hristos pentru a se putea trece de la idee și concept, la certitudine, de la întrebare, la răspuns. Teologul și filosoful grec Christos

⁶⁸ Pr. prof. dr. DUMITRU POPESCU, *Teologie și cultură*, Ed. IBMBOR, București, 1993, p. 83.

⁶⁹ CHRISTOS YANNARAS, *Heidegger și Areopagitul*, traducere de Nicolae Șerban Tanașoca, Ed. Anastasia, 2009, p. 88.

Yannaras spune în acest sens că „filosofia greacă este bună. Dar dacă vrem să răspundem la întrebarea care vizează viața și moartea, întrebare la care nu răspunde filosofia greacă, atunci trebuie să avem perspectiva Sfintei Treimi, a Întrupării lui Dumnezeu, a celor două firi și a unui ipostas în Hristos și toate celelalte, care nu sunt idei, ci reprezintă un limbaj prin care se exprimă răspunsul la întrebarea ce privește viața și moartea”.⁷⁰

Abstract: *Socrates, Plato and Aristotle – “Christians before Christ”?*

The compatibility of ideas and metaphysical concepts, from Antic Philosophy to Christian Apologetic and Patristic Theology from the first ages gather together many important and common elements. In the study below, we have try to demonstrate that the most important philosopher of the antic world where “Christians before Christ”. Their ideas about soul, virtue, metaphysic existence and the entity of a single God comes to meet the Holy Gospel of Christ. Starting with Socrates we can discover a very important preoccupation for an existential philosophy. He is the first philosopher who tries to discover a new way of understanding the unseen reality. His disciple, Plato, goes forward and speaks about an ideal world. In his well-known Dialogues, he develops the theme of virtue, and also treats the problematic of Logos. Aristotle, the disciple of Plato, comes with a logical line in the philosophical interpretation. His is the father of rational philosophy and also the greatest promotor for the scholastic theology. Also, he speaks about *ousia* and *physis*, two of the most important concepts used in the dogmatic theology of the Church. Apologetically speaking, the importance of this tree fathers of the pre-Christian thinking is incontestable. Later, Saint Justin the Martyr and the others apologists used their concepts to develop the theology of the Incarnated Logos.

⁷⁰ CHRISTOS YANNARAS, *Ortodoxie și Occident*, text îngrijit de Iulian Nistea, Ed. Bizantină, București, 1995, p. 90.

BIBLIOGRAFIE

1. APOSTOLACHE, IONIȚĂ, *Apologetica ortodoxă – mărturisire și apostolat*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2017.
2. ARISTOTEL, *Categorii*, traducere de Traian Brăileanu, revizuirea traducerii, postfață și note de Gh. Vlăduțescu, Ed. Paidea, București, 2006.
3. ARISTOTEL, *Metafizica*, Ed. I.R.I., București, 1996.
4. ARISTOTEL, *Metafizica*, traducere în limba română de Andrei Cornea, Ed. Humanitas, 2001.
5. BAUDART, ANNE, „Aristotel (384-322)”, în: *Istoria filosofiei. I. Gândurile fondatoare*, coord. Jaqueline Russ, traducere de Dan-Cristian Cârțumaru, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000.
6. BAUDART, ANNE, „Platon (428/7-347/6)”, în: *Istoria filosofiei. I. Gândurile fondatoare*, coord. Jacqueline Russ, traducere de Dan-Cristian Cârțumaru, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000.
7. BAUDART, ANNE, *Istoria filosofiei*, Ed. Lumen, Iași, 2006.
8. BOLDIȘOR, ADRIAN, *Ortodoxia ieri, azi, mâine. Teme intercreștine și interreligioase pentru secolul XXI*, Ed. Mitropolia Olteniei, Craiova, 2019.
9. BUTLER-BOWDON, TOM, *Filosofie. Sinteza celor mai importante 50 de cărți despre ființă, adevăr și înțeles*, traducere din limba engleză de Alexandru Bumbaș, Ed. Litera, București, 2019.
10. COLLINA, BEATRICE, *Socrate. Maestrul filosofiei și al vieții*, Ed. Litera, București, 2020.
11. DURANT, WILL, *Povestea Filosofiei. Viețile și ideile celor mai importanți filosofi occidentali*, traducere din limba engleză de Doru Căstăian, Ed. Herald, București, 2019.
12. FESTIGIERE, A.-J., *Socrate*, Paris, 1934.
13. HADOT, PIERRE, *Exerciții spirituale și filosofie antică*, traducere din limba franceză de Pr. Constantin Jinga, postfață de ierom. Agapie Corbu, Ed. Sf. Nectarie, 2015.

14. LOEWER, BARRY (coordonator), *Filosofie în 30 de secunde. Cele mai provocatoare și mai captivante idei filosofice, fiecare explicată într-o jumătate de minut*, Prefață Stephen Law, Ed. Litera, București, 2017.
15. MAGALHAES-VILHENA, V. DE, *Le Probleme de Socrate. Le Socrate historique et Socrate de Platon*, Paris, 1952.
16. MASCHIO, E.A. DAL, *Platon. Adevărul este în altă parte*, Ed. Litera, București, 2020.
17. NOICA, CONSTANTIN, *Interpretări la Platon*, Ed. Humanitas, București, 2019.
18. PARAIN, BRICE, *Logosul platonician*, traducere de Monica Jităreanu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998.
19. PAȘCALĂU, GHEORGHE, „Prefață. Cine este adevăratul discipol al lui Socrate?” în: Platon, *Dialoguri Socratice*, traducere, studii introductive și note de Francisca Băltăceanu, Alexandru Cizek, Petru Creșea, Marta Guțu-Maftei, Gabriel Liiceanu, Simina Noica, Constantin Noica, Manuela Popescu, Dan Slușanschi, selecție și prefață de Gheorghe Pașcălu, Ed. Humanitas, București, 2019.
20. PLATON, *Dialoguri*, traducere de Cezar Papacostea, Ed. IRI, București, 1995.
21. PLATON, *Republica*, traducere de Dumitru Vanghelis, Ed. Antet Revolution, 2012.
22. PLATON, *Timaos*, traducere de Petru Creția și Cătălin Partenie, în: *Opere VII*, Ed. Științifică, București, 1993.
23. POPESCU, Pr. prof. dr. DUMITRU, *Teologie și cultură*, Ed. IBMBOR, București, 1993.
24. REALE, GIOVANNI, *Istoria Filosofiei Antice*, vol. II, *Sofiștii, Socrate și micii socratici*, traducere din limba italiană de Cristian Șoimușan, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2009.
25. REALE, GIOVANNI, *Istoria Filosofiei Antice*, Vol. III: *Platon și Academia antică*, traducere din limba italiană de Mihai Sârbu, Ed. Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2009.

26. REALE, GIOVANNI, *Istoria Filosofiei Antice*, vol. IV: „Aristotel și peripateticii”, traducere din limba italiană de Mihai Sârbu, Ed. Galaxia Gutemberg, Tg. Lăpuș, 2010.
27. SAUVAGE, M., *Socrate et la conscience de l'homme*, Paris, 1970.
28. TRUJILLO, P. RUIZ, *Aristotel. De la potență la act*, Ed. Litera, București, 2020.
29. TUDOSESCU, ION, *Ființă, esență, existență. Tratat de ontologie I*, Ed. Fundației Române de Mâine, București, 2002.
30. YANNARAS, CHRISTOS, *Heidegger și Areopagitul*, traducere de Nicolae Șerban Tanașoca, Ed. Anastasia, 2009.
31. YANNARAS, CHRISTOS, *Ortodoxie și Occident*, text îngrijit de Iulian Nistea, Ed. Bizantină, București, 1995.